

Mariola Raclaw*, Dobroniega Trawkowska**

PYTANIA O RZECZNICTWO WOBEC NIEPEŁNOSPRAWNYCH I PROBLEMU NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI – KONCEPCJE I DZIAŁANIA W PERSPEKTYWIE INTERDYSCYPLINARNEJ

Abstrakt. W artykule podjęto zagadnienia rzecznictwa i jego interpretacji w naukach społecznych (socjologia, polityka społeczna, praca socjalna). Zidentyfikowano napięcia w obszarze rzecznictwa w odniesieniu do osób niepełnosprawnych oraz problemu niepełnosprawności związane ze zmianą paradygmatu definiowania niepełnosprawności (w kierunku modelu społecznego) i w obliczu możliwych subpolityk (polityka równości, polityka różnorodności). Procesy te mają swoje konsekwencje dla poszczególnych grup zawodowych, w tym pracowników socjalnych, a także dla kondycji pracy socjalnej. W działania zawodowe przedstawicieli służb społecznych (w pracę socjalną) wpisane jest profesjonalne rzecznictwo na rzecz grup słabszych (w tym wypadku – osób niepełnosprawnych). W zakończeniu tekstu postawiono pytania o model rzecznictwa osób niepełnosprawnych i wobec problemu niepełnosprawności zalecany w profesjonalnych działaniach zawodowych „pomagaczy” (*helping professions*) w obliczu zmian paradygmatów definiowania niepełnosprawności.

Słowa kluczowe: rzecznictwo, reprezentacja, osoby niepełnosprawne, polityka społeczna, praca socjalna.

1. Wprowadzenie

Na gruncie nauk społecznych i politycznych (np. socjologii, polityki społecznej czy pracy socjalnej) definicje rzecznictwa pozostają w ścisłym związku z potrzebą analizy i opisu złożoności świata społecznego, wyrażaną przez badaczy. Rzecznictwo może być postrzegane jako mechanizm rekonstrukcji

---

* Zakład Profilaktycznych Funkcji Polityki Społecznej, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski, ul. Nowy Świat 69, 00-927 Warszawa, e-mail: m.raclaw@uw.edu.pl.

** Zakład Badań Problemów Społecznych i Pracy Socjalnej, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, e-mail: dtrawkowska@poczta.onet.pl.

struktur społecznych, emancypacji klas wyzyskiwanych (w konflikcie klas), upodmiotowienia jednostek i grup, jako środek w walce o uznanie czy emanacja człowieczeństwa na drodze odzyskiwania sprawczości lub dopełnienie obywatelstwa. W ścisłym związku z rzecznictwem będą pozostawały takie kategorie socjologicznej analizy, jak: zaufanie, sprawstwo, tożsamość społeczna, troska, godność i szacunek, reprezentacja, współpraca, podmiotowość. Socjolog, analizując zjawisko rzecznictwa, podejmuje się rekonstrukcji stanu działań rzeczniczych, procesu rzecznictwa, a także mechanizmów wnoszenia spraw na forum życia publicznego. Może zidentyfikować grupy interesów, konflikty społeczne i pola działań podmiotów tzw. przemysłu problemów społecznych.

Niezależnie od dociekań teoretycznych, rzecznictwo staje się coraz ważniejszym polem działań praktycznych, podejmowanych przez aktorów indywidualnych i zbiorowych w przestrzeni publicznej. Świadczy o tym wzrastająca i stosunkowo łatwo dostępna liczba opracowań oraz poradników dotyczących rzecznictwa, adresowanych do organizacji pozarządowych, osób fizycznych czy grup nieformalnych lub samopomocowych. Tworzeniem operacyjnych definicji rzecznictwa zainteresowani są aktorzy zbiorowi, bezpośrednio zaangażowani w procesy przeprowadzania realnych zmian społecznych, w tym organizacje pozarządowe lub organizacje ekspercko-naukowe. Anna R a j n e r (2004) przytacza definicje przyjęte przez organizację Support for Analysis and Research in Africa (SARA), w której rzecznictwo rozumiane jest jako działanie ukierunkowane na przeprowadzenie zmian instytucjonalnych w polityce społecznej i innych instytucjach publicznych. Elementami tak rozumianego rzecznictwa są: wypowiadanie się, przyciąganie uwagi do ważnych kwestii oraz ukierunkowanie rozwiązań wprowadzanych przez decydentów. Z kolei British Institute of Learning Disabilities definiuje rzecznictwo jako proces podejmowania działań umożliwiających ludziom komunikowanie pragnień i oczekiwań, zabezpieczenie ich praw, reprezentowanie ich interesów oraz dostarczanie pomocy, jakiej potrzebują (R a j n e r 2004). Julia Wygnańska, mająca doświadczenia m.in. jako Rzecznik Osób z Autyzmem Porozumienia AUTYZM-Polska przy Fundacji SYNAPSIS, definiuje rzecznictwo jako „różnorakie formy wywierania wpływu na procesy decyzyjne przez społeczeństwo; działanie skierowane na wprowadzenie zmiany polityki, stanowiska, programu dowolnej instytucji działającej na dowolnym szczeblu: lokalnym, regionalnym, krajowym lub międzynarodowym. Obejmuje różne strategie (m.in. lobbying, monitoring, kampanie społeczne, konsultowanie programów polityki społecznej oraz marketing społeczny)” (W y g n a ń s k a 2006: 22). W projektowanych operacyjnych definicjach rzecznictwo rozumiane jest poprzez działanie – jako wstawiennictwo, orędownictwo, wysłuchanie (tych, których ignorowano) czy oddanie pewnym osobom/grupom głosu, a przez to dokonanie pozytywnych zmian w ich życiu.

W sferze praktycznej, ale też w dociekaniach akademickich dyskusja nad rzecznictwem często jest ramowana przez odniesienia do innego

społeczno-politycznego zjawiska, tj. lobbingu, który np. w Polsce od 2006 r. stał się instytucją zdefiniowaną ustawowo jako działanie zmierzające do wywarcia wpływu na organy władzy publicznej dostępnymi i prawem przewidzianymi środkami w procesie stanowienia prawa (art. 2, ust. 1; Dz. U. 2005, nr 169, poz. 1414). W tym kontekście badacze i obserwatorzy życia społecznego dopatrują się podobieństw i różnic pomiędzy rzecznictwem a lobbowaniem; wskazuje się niekiedy, że lobbing polityczny to rzecznictwo lub że w rzecznictwie lobbowanie jest tylko jedną z dostępnych technik. W niniejszym artykule nie podejmujemy się jednak usystematyzowania i uporządkowania względem siebie tych dwóch zjawisk społecznych, ale chcemy wskazać na wielość ujęć i perspektyw dyskusowania o rzecznictwie w socjologii, polityce społecznej i pracy socjalnej – w kontekście rozważań o niepełnosprawności. Naszym celem jest zidentyfikowanie napięć w obszarze rzecznictwa w odniesieniu do osób niepełnosprawnych i problemu niepełnosprawności, związanych ze zmianą paradygmatu definiowania niepełnosprawności (w kierunku modelu społecznego) i w obliczu możliwych subpolityk (polityka równości, polityka różnorodności). Wskazujemy występowanie koalicji rzeczniczych, powiązanych z przemysłem problemów społecznych, jako istotnych dla kształtowania teorii problemu i wiedzy technicznej, wnoszonych na forum publiczne (zob. punkt drugi artykułu). Procesy, zachodzące na poziomie zbiorowości, mają swoje konsekwencje dla poszczególnych grup zawodowych, w tym pracowników socjalnych. W ich działania zawodowe (w pracę socjalną) wpisane jest profesjonalne rzecznictwo na rzecz grup słabszych (w tym wypadku – osób niepełnosprawnych). O tym piszemy w punkcie trzecim artykułu. W zakończeniu tekstu stawiamy pytania o model rzecznictwa osób niepełnosprawnych i wobec problemu niepełnosprawności, zalecany w profesjonalnych działaniach zawodowych „pomagaczy” (*helping professions*) w obliczu zmian paradygmatów definiowania niepełnosprawności.

2. Rzecznictwo a polityki publiczne i przemysł problemów społecznych w odniesieniu do problemu niepełnosprawności oraz osób z niepełnosprawnościami

Działania rzecznicze związane z niepełnosprawnością i na rzecz osób z niepełnosprawnościami zmieniają swoje formy, treści oraz głównych aktorów ze względu na przeobrażenia paradygmatu myślenia o niepełnosprawności. Obserwowane odejście od modelu medycznego, upatrującego w niepełnosprawności defektów zdrowotnych w odniesieniu do medycznych norm sprawności, skoncentrowanego na jednostce i jej zdolności do funkcjonowania według standardów „sprawności”, na rzecz modelu społecznego (który źródłem wykluczenia osób z niepełnosprawnościami uparuje w społecznej reakcji – lub bezczynności – na deficyty sprawności fizycznej, sensorycznej czy umysłowej) przesuwa pole działań rzeczniczych

w kierunku identyfikacji i przeciwdziałania dyskryminacji instytucjonalnej i środowiskowej osób niepełnosprawnych jako społecznej kategorii, a nie zbioru pojedynczych poszkodowanych jednostek. W ślad za uznaniem społecznej definicji niepełnosprawności następują przesunięcia akcentów w politykach publicznych na rzecz osób niepełnosprawnych. Zaczynają dominować działania nastawione na upodmiotowienie osób niepełnosprawnych na drodze uznania ich praw i wolności, co pociąga za sobą konieczność identyfikacji i eliminacji wszystkich barier stanowiących przeszkody w dostępie do praw i pełnego uczestnictwa w życiu społecznym (Gąciarz 2014). Upodmiotowienie może być społecznie konstruowane w ramach polityki równości lub różnorodności. Ta pierwsza, już dobrze zakorzeniona w międzynarodowych i krajowych strategiach politycznych, opiera się na założeniu, że osoby z niepełnosprawnościami (bez względu na ich rodzaj oraz skalę deficytów) powinny zajmować taką samą pozycję i funkcjonować na takich samych zasadach, jak osoby sprawne (Kumaniecka-Wiśniewska 2016). Polityka różnorodności natomiast podkreśla specyfikę życia i funkcjonowania osób o obniżonej sprawności oraz postuluje uwzględnienie tej odmienności na poziomie projektowania polityk publicznych. Nie chodzi o to, aby wypełnić standard normy i poddać się przymusowi ujednociającej zasady, lecz aby odkryć, że istnieją takie ograniczenia i takie obszary, gdzie pewne osoby będą funkcjonować odmiennie, w charakterystyczny dla siebie sposób i wedle własnych zasad (Zakrzewska-Manterys 2016).

W obu nurtach odmiennie rozumie się obowiązki społeczeństwa związane ze stworzeniem warunków funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni społecznej. Zatem inaczej będą przebiegały działania rzecznicze. Polityka równości szans, jako uznana za politycznie poprawną, owocuje już stabilnymi działaniami sformalizowanych organizacji. Natomiast polityka różnorodności, szczególnie w Polsce, opiera się na mniej sformalizowanych działaniach aktorów zbiorowych. Widać to w przypadku rzecznictwa na rzecz osób niepełnosprawnych intelektualnie w Polsce. Rodzący się nowy ruch społeczny, profesjonalistów i wolontariuszy zaangażowanych w reformę Warsztatów Terapii Zajęciowej, przynosi postulaty odmiennego – od politycznie poprawnego – traktowania dorosłych osób niepełnosprawnych intelektualnie, tj. jako osób, które nie mogą być poddane presji aktywizacji zawodowej za wszelką cenę (Zakrzewska-Manterys 2016). Również aktywiści z kręgu osób głuchoniemych postulują traktowanie tej kategorii niepełnosprawnych na zasadach grupy odrębnej, czyli jako mniejszości społecznej (Lane 1996).

Konsekwencje funkcjonowania odmienności (nurtów) ideologicznych, istniejących nawet przy zgodzie na określony ogólny model definiowania niepełnosprawności (np. model społeczny), nabierają wagi w kontekście obecnej na gruncie polityki społecznej politologicznej koncepcji koalicji rzeczniczych. Model koalicji rzeczniczych, ogłoszony przez Paula A. Sabotiera i Christophera M. Weible pod koniec XX w. (Sabotier, Weible 2007; zob. też Szarfenberg 2009),

zakłada, że w procesie wnoszenia spraw i formułowania polityk publicznych uczestniczą różni aktorzy (politycy, lobbyści, dziennikarze, naukowcy, analitycy, aktorzy ponadnarodowi i samorządowi na poziomie krajowym), działający w określonym subsystemie polityki publicznej. Subsystem tworzą aktorzy zainteresowani określonym problemem społecznym lub sprawą, chcący regularnie wpływać na politykę publiczną w tym zakresie. W modelu koalicji rzeczniczych twierdzi się, że w każdym subsystemie można zwykle wyróżnić od jednej do czterech koalicji rzeczniczych. Uczestniczą w nich ludzie z różnych organizacji, podzielający definicję problemu i jego wyjaśnienie przyczynowe oraz podejmujący skoordynowane działania w celu wpływania na politykę publiczną w danej dziedzinie problemowej. Wspólną definicję problemu tworzy się na podstawie określonej teorii problemu i wiedzy technicznej dotyczącej problemu społecznego.

Politologiczny model koalicji rzeczniczych odpowiada ustaleniom nurtu konstrukcjonistycznego w socjologii problemów społecznych. Donileen R. Loseke wprowadziła pojęcie „przemysłu przerabiającego ludzi z problemami społecznymi” (Loseke 2003, za: Miś 2007). „Przemysł” ten stanowią wszelkie organizacje publiczne, prywatne i pozarządowe, sformalizowane lub nie, powstałe w celu udzielania pomocy, rehabilitacji czy karania określonych kategorii osób. Początek działania tego typu organizacji wiąże się z przeprowadzeniem skutecznego roszczenia jednostek – rozpoczyna się wtedy proces definiowania problemu społecznego i tworzenia przemysłu usług przeciwdziałających problemom społecznym czy minimalizujących ich występowanie oraz ich skutki.

Konstrukcjonści, co podkreśla Lucjan Miś, dostrzegli istnienie „przemysłu problemów społecznych” (*social problems industry*) jako tej „części świata, która produkuje, zarządza i próbuje rozwiązać problemy społeczne” (Miś 2008: 41). W jego skład wchodzi: rząd, prawnicy, sponsorzy organizacyjni, nauczyciele i badacze problemów społecznych, massmedia, ludzie z problemami czy ludzie wytwarzający dobra związane z problemami społecznymi. Różne podmioty specjalizują się w rozpoznawaniu, diagnozowaniu, zarządzaniu i rozwiązywaniu trudności życia zbiorowego (lub utrzymywaniu stanu bieżącego – ze względu na korzyści odnoszone z istniejącego stanu rzeczy). Problemy społeczne włącza się w obszar gospodarki rynkowej.

Istnienie problemów społecznych jest podstawą zysku wielu kategorii społecznych funkcjonujących w obszarze władzy i polityki społecznej oraz wielu firm i przedsiębiorstw przemysłowych działających bezpośrednio na rzecz ludzi dotkniętych trudnościami życia zbiorowego (na przykład część przemysłu farmaceutycznego, przemysłu produkującego zabezpieczenia techniczne, jak: kamery telewizji przemysłowej, alarmy, czujniki, blokady przeciwwłamaniowe czy budownictwa – domy pomocy, szpitale, zakłady resocjalizacyjne i karne itp.) (Miś 2008: 41).

Koalicje rzecznicze stanowią trzon przemysłu problemów społecznych. Przebicie się do strategii politycznych określonego sposobu definiowania sprawy/problemu wraz z wiedzą typu technicznego, czyli zwycięstwo określonej koalicji rzeczniczej, determinuje możliwości rozwoju i funkcjonowania pewnego typu

przemysłu. Alternatywne koalicje mogą pociągnąć za sobą inaczej ukształtowane pole przemysłu problemu społecznego, które będzie charakteryzowane jako niszowe, innowatorskie czy zaczątkowe. Ilustrację niszowych koalicji rzeczniczych i odmiennych definicji problemu stanowią działania organizacji nastawionych na zamiany w obszarze wsparcia dla osób niepełnosprawnych intelektualnie: grupy samopomocowe osób z Downem, autystyków, schizofreników. W tym nurcie Elżbieta Zakrzewska-Manterys, związana ze Stowarzyszeniem Rodziców i Opiekunem Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani”, socjolog i badacz, podkreśla złudność odnoszenia zapisów kluczowego dla osób niepełnosprawnych dokumentu – Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych z 2006 r. – do osób niepełnosprawnych intelektualnie:

uprawnienia osób niepełnosprawnych w różnych dziedzinach życia: edukacji, kulturze, wymiarze sprawiedliwości, zatrudnieniu, zakładaniu rodziny itp. każą przypuszczać, że autorzy Konwencji, mówiąc „osoba niepełnosprawna”, mieli na myśli osoby zdolne do samodzielnego podejmowania podmiotowych decyzji i posiadające kompetencje obywatelskie. Mimo że art. 1 mówi o osobach niepełnosprawnych „umysłowo i intelektualnie”, to treść pozostałych artykułów zdaje się tych osób nie dotyczyć (Zakrzewska-Manterys 2015: 161).

Autorka podkreśla konieczność rozumiejącego odczytania tekstu Konwencji, które nie narzucałoby osobom niepełnosprawnym intelektualnie konieczności „odtwórczego naśladowania wzorów zachowań charakteryzujących statystyczną większość”, gdyż wówczas

zamiast wyzwolenia i wsparcia osoby te doświadczają zakamuflowanej dyskryminacji, wyrażającej się tym, że żąda się od nich, by pretendowały do bycia kimś innym niż faktycznie są – mianowicie osobami „chcącymi” i „dążącymi” do tego, czego chce i do czego dąży statystyczna większość (ibidem: 162).

Koalicja rzecznicza budowana w opozycji do oficjalnego odczytania Konwencji w duchu polityki równości będzie funkcjonować w oddzielnym polu aktywności podmiotów przemysłu problemów społecznych.

Rywalizacyjne roszczenia różnych podmiotów działających na rzecz osób niepełnosprawnych prowadzą do pytań o reprezentację interesów osób niepełnosprawnych: kto ma prawo (jak i przez kogo legitymizowane) do przemawiania w imieniu osób niepełnosprawnych? Są to istotne pytania w obliczu sporów o zasadność wnoszenia roszczeń przez podmioty określające siebie jako rzecznicy pewnych kategorii osób czy grup społecznych. W odniesieniu do osób niepełnosprawnych w Polsce rozważania w tym obszarze muszą dotyczyć kwestii reprezentacji interesów całego środowiska niepełnosprawnych. Pierwsza kontrowersja łączy się z trudnością identyfikacji zawartości terminu „środowisko osób niepełnosprawnych”, na co zwracają uwagę badacze i same osoby niepełnosprawne (Gąciarz, Piróg 2014). Ponadto społeczno-demograficzne cechy zbiorowości osób niepełnosprawnych oraz słabość ich pozycji w strukturze społecznej uprawdopodobniają ich przedmiotowe traktowanie przez podmioty koalicji rzeczniczych

i brak autentycznego wpływu na decyzje dotyczące ich losu (ibidem). Istnieją też problemy ze wskazaniem organizacji pozarządowych, które mogłyby być identyfikowane w przestrzeni publicznej jako reprezentacja w działaniach rzecznich. Zgodnie z definicją przyjętą przez Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych organizacja osób niepełnosprawnych to organizacja członkowska, w której co najmniej połowę członków stanowią osoby niepełnosprawne lub ich opiekunowie oraz która jest zarządzana i kierowana przez osoby z niepełnosprawnościami¹. Tymczasem wiele organizacji pozarządowych działa w obszarze wsparcia osób niepełnosprawnych² i jest rzecznikami w ich sprawie (i we własnym interesie), ale niewiele z nich można nazwać reprezentacją osób niepełnosprawnych w przyjętym wyżej rozumieniu. Związki reprezentacji i rzecznictwa są nieoczywiste i niewzajemne, chociaż w potocznym odczuciu niezwykle bliskie.

Problemy osób niepełnosprawnych, ich rodzin, niepełnosprawność jako problem społeczny (jawny, pozornie jawny, ukryty, problem w społeczności i dla społeczności) – to szereg wyzwań, przed którymi stoi praca socjalna w Polsce (prowadzona w sektorze pozarządowym, w organizacjach wyznaniowych oraz w sektorze publicznej pomocy społecznej). Spojrzenie na tak liczne wyzwania w perspektywie zagadnień reprezentacji oraz rzecznictwa pozwala nam mówić o rzecznictwie i reprezentacji jako o jednym z podstawowych problemów pracy socjalnej i pracy pracowników socjalnych, a także innych zawodowych „pomagaczy”. Umożliwia nam wyjście poza tradycyjnie obecne – i ważne dla wszystkich wspomnianych wyżej sektorowych instytucji wsparcia społecznego – kryteria klasyfikacyjne, czego rezultatem może być „zawieszenie” znaczenia i funkcji dotychczasowych podziałów na: pracę socjalną z kategoriami osób z określonym rodzajem niepełnosprawności (tj. osobami niepełnosprawnymi fizycznie, psychicznie, intelektualnie) oraz pracę socjalną uwzględniającą stosowane metody (z indywidualnym przypadkiem, z grupą, ze społecznością). Zdajemy sobie sprawę z tego, że rzecznictwo i związane z nim zagadnienie reprezentacji w pracy socjalnej należałoby w tym opracowaniu przedstawić w odniesieniu do różnorodności niepełnej sprawności jako doświadczenia i problemu społecznego. Ta kusząca perspektywa, w obliczu braku „twardych” danych z badań empirycznych nad pracą socjalną i pracownikami socjalnymi w Polsce, nie może zostać zrealizowana³. Tym samym rzecznictwo oraz reprezentacja jako problem dyskutowany

¹ Zdaniem przedstawicieli Polskiego Forum Osób Niepełnosprawnych przyjęcie tej definicji sprzyja respektowaniu w polityce publicznej praw organizacji pozarządowych działających w obszarze niepełnosprawności oraz czyni ich role bardziej jednoznacznymi, również na polu rzecznictwa; por. <http://www.pfon.org/aktualnosci/z-kraju/651-rzecznik-praw-obywatelskich-na-spotkaniu-koalicji-na-rzecz-rownych-szans> [dostęp: 24.08.2016].

² W wyszukiwarce internetowej w bazie portalu ngo.pl przy haśle „działalność na rzecz osób niepełnosprawnych” wyświetliło się 8552 organizacji pozarządowych (stan na sierpień 2016 r.).

³ Ten wniosek stawiam (D. T.) po przeprowadzeniu analizy opracowań z ostatnich badań ogólnopolskich wykonanych w 2010 r. pod kierunkiem Marka Rymszy (por. R y m s z a [red.] 2011, R y m s z a [red.] 2012, Ł u c z y Ń s k a 2013).

w kontekście niepełnosprawnych i niepełnosprawności w pracy socjalnej został przedstawiony, z konieczności, w ujęciu normatywnym (co wynika z teorii rzecznictwa w pracy socjalnej, jak „być powinno” w pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi i wobec problemu niepełnej sprawności).

Rzecznictwo na obecnym etapie rozwoju pracy socjalnej jest postrzegane wycinkowo, przede wszystkim jako praktyczne działania, opisywane poprzez zadania i związane z nimi role, z pominięciem celów rzecznictwa. Pomijany jest również charakter relacji między rzecznictwem a reprezentacją, tak ważny dla kształtowania sytuacji, w jakiej znajdują się osoby np. z niepełnosprawnością intelektualną. W kontekście relacji między pracą socjalną, rzecznictwem i reprezentacją nie poddaje się też pogłębionej refleksji kwestii samorzecznictwa (*self-advocacy*) osób niepełnosprawnych.

Samorzecznictwo łącznie jest z możliwością wyrażania siebie, przedstawiania swoich praw i rozszerzania ich zakresu, z dokonywaniem wyborów, byciem niezależnym i odpowiedzialnym za siebie. Wymaga ono stawiania oporu opresyjnym praktykom stosowanym przez osoby mające władzę, posiadania prawa do wyrażania niezadowolenia, gniewu i do zmiany innych praw, a w sytuacji osób zależnych – zmiany opiekuna, gdy potrzeby podopiecznego przeobrażą się (A s p i s 2008: 255). Simone A s p i s (2008) w odniesieniu do osób z trudnościami uczenia się wskazuje, że samorzecznictwo tej kategorii osób nie może być wyzwajającym doświadczeniem, jeżeli jest procesem „bycia zarządzanym” i kontrolowanym przez te same osoby, które mają władzę nad etykietowanymi jako posiadającymi trudności w uczeniu się. Analizując kursy z samorzecznictwa, organizowane dla tej kategorii osób, autorka zauważa, że zakładają one wzmocnienie kompetencji społecznych (treningi z komunikacji interpersonalnej i pozyskanie przychylności, życzliwości innych). Oznacza to, że poruszają sferę moralną, a nie prawną. W tej perspektywie samorzecznictwo staje się narzędziem wsparcia osób z trudnościami uczenia się w kierunku akceptacji pozycji społecznej zależnej od dobrej woli profesjonalistów lub dostawców usług: „samorzecznictwo staje się narzędziem wsparcia ludzi z trudnościami w uczeniu się jako akceptacja mniejszego zła, a nie jako uzyskanie ideału, który może pomóc stworzyć coś nowego w sytuacji, gdy wyzwaniem są społeczne wartości, które dążą do etykietowania i stygmatyzowania ludzi” (A s p i s 2008: 261). W tej perspektywie samorzecznictwo – jako „wnoszenie własnych spraw” do przestrzeni relacji międzyludzkich i instytucjonalnych – nie oznacza rzeczywistego prawa bycia słuchanym, mimo że „słuchanie głosów zmarginalizowanych można z kolei rozumieć jako obowiązek obywatelski” (L i s t e r 2007: 205). Głos pozostaje bez wpływu, a bez pracy socjalnej (w modelu rzecznictwa pośredniego) bezpośrednio rzecznictwo profesjonalistów staje się pozorowane, zwłaszcza gdy „profesjonalne normy komunikacji i »artykulacyjności« mogą onieśmielać i tłumić ludzi, którzy czują, że brakuje im niezbędnych umiejętności komunikacyjnych potrzebnych do partycypacji” (ibidem: 209).

3. Kontekst rzecznictwa w polskiej pracy socjalnej w obszarze niepełnosprawności a jego teoretyczne koncepcje w pracy socjalnej⁴

W jednym z najnowszych podręczników wprowadzających do pracy socjalnej, a więc potencjalnie w znaczący sposób kształtującym opinie i postawy studentów pracy socjalnej, pracowników socjalnych oraz przedstawicieli innych zawodów, jego autor, Chris Beckett, zdefiniował rzecznictwo następująco:

Rzecznictwo w pracy socjalnej jest wyłącznym i wzajemnym reprezentowaniem klienta (klientów) lub jakiejś sprawy na forum, zmierzającym do wywarcia wpływu na proces decyzyjny w niesprawiedliwym lub obojętnym systemie (Shneider, Lester 2001: 65 za: Beckett 2010:136).

Rzecznictwo w pracy socjalnej ma dwa znaczenia. W pierwszym pojmowane jest jako reprezentowanie osoby lub grupy, w drugim – jako wspieranie jakiejś sprawy. Konsekwencją tego podziału są zróżnicowane **koncepcje rzecznictwa w pracy socjalnej**: rzecznictwo bezpośrednie/bezpośrednie reprezentowanie klientów oraz rzecznictwo pośrednie/pośrednie wspieranie rzecznictwa (wspieranie klientów, by byli rzecznikami we własnej sprawie), wokół których dopiero zaczynają się toczyć profesjonalne dyskusje w kontekście osób niepełnosprawnych, ich rodzin i problemów społeczności. Do nich odwołujemy się w dalszych rozważaniach.

Obok rzecznictwa na gruncie pracy socjalnej funkcjonują także inne, bliskoznaczne pojęcia na określenie reprezentowania/rzecznictwa osób i spraw w rolach zawodowych podejmowanych przez pracowników socjalnych w związku z zarządzaniem zasobami. Są to adwokat i obrońca. Adwokat osób lub adwokat „poszczególnych przypadków” to rola zawodowa na szczeblu mikro, realizowana przez pracowników socjalnych w zakresie zarządzania zasobami wówczas, gdy „systemy się załamują lub gdy zawodzi instytucjonalne zapewnienie środków. Role obrońców mieszczą się w samym mandacie do uprawiania zawodu pracownika socjalnego, polegającym na pomaganiu ludziom w uzyskiwaniu zasobów, co jest jednym z naczelných zadań” (Dubois, Miley 1996: 237–238). Tak więc rola adwokata to szczególnie wariant roli obrońcy w zarządzaniu zasobami (zajmuje się indywidualnymi przypadkami osób potrzebujących pomocy). Natomiast obrońca to rola wskazująca na wyjście poza konkretne, indywidualne sytuacje pomocy i poszukiwanie ogólniejszych rozwiązań, w postaci projektu socjalnego lub programu dla tych trudnych sytuacji, które były udziałem klientów i ich adwokatów w ramach zarządzania zasobami. Funkcjonując w obu tych rolach, pracownicy socjalni powinni zwracać baczną uwagę na możliwość wzmocnienia bezsilności i braku zaradności swoich klientów (osób, rodzin, grup i kategorii

⁴ W opracowaniu pominięto ujęcie rzecznictwa w krytycznym i radykalnym nurcie pracy socjalnej (Grey, Webb 2012), z uwagi na nieobecność tego nurtu w polskiej pracy socjalnej (D. T.).

społecznych) wskutek nierespektowania podstawowych zasad pracy socjalnej. Reasumując – rola adwokata w pełni wpisuje się w model rzecznictwa bezpośredniego, w model ten wpisuje się też w pewnym zakresie rola obrońcy, która z uwagi na zakres i charakter spraw sytuuje się również, w niewielkim stopniu, w modelu pośredniego rzecznictwa, którego jednak nie wyczerpuje.

Proponujemy, aby ukierunkować refleksję nad rzecznictwem w pracy socjalnej, biorąc pod uwagę zagadnienia reprezentacji, celów, miejsca, sposobów i zasad jego realizacji, stawiając podstawowe pytania: kto reprezentuje klientów indywidualnych i grupowych, jacy klienci i w jaki sposób są reprezentowani, jakie są cele rzecznictwa, miejsca jego realizacji, zasady określające aktywność w rolach orzecznicznych oraz modele reprezentacji?

W pierwszym znaczeniu rzecznictwa w pracy socjalnej – reprezentowania osoby lub grupy – stawiamy pytania: **kto reprezentuje i kogo reprezentujemy?** Ukazujemy działania rzecznicze w perspektywie ról zawodowych oraz zawodów pomocowych⁵. Zawodowe wspieranie innej osoby, wstawianie się za nią lub wypowiedzanie się w jej imieniu jest działaniem realizowanym przez wiele zawodów pomocowych. Rzecznictwo jest jedną z ról obecną w wiązkach ról pracowników socjalnych, ale również streetworkerów, asystentów rodzin, doradców osób niepełnosprawnych⁶, organizatorów społeczności lokalnych (OSL)⁷, kuratorów sądowych, pedagogów szkolnych, pracowników urzędów pracy, prawnych opiekunów osób niepełnosprawnych. Rzadko rola ta występuje w czystej postaci; najczęściej jest wiązana z innymi rolami zawodowymi, takimi jak: role doradcy, konsultanta, mediatora, wychowawcy/nauczyciela.

Działania rzecznicze są ponadto obecne w częściowo sformalizowanych lub nawet nieformalnych rolach społecznych, w różnych obszarach pracy socjalnej (wolontariusz, rodzina pomocowa, rodzina wspierająca, lokalny lider, mąż zaufania w lokalnej społeczności, role przyjmowane w pracy zespołowej).

Obok obecności działań rzecznicznych w wiązkach ról innym ważnym aspektem jest obszar problemowy, w jakim rzecznictwo jest prowadzone przez przedstawicieli zawodów pomocowych oraz członków społeczności w rolach nieformalnych. Ten wymiar przybliży nam odpowiedź na pytanie: **kogo i w jakich sprawach**

---

⁵ „Rzecznictwo określa rolę lub zestaw ról podejmowanych przez pracowników socjalnych i innych, które polegają na występowaniu w imieniu ludzi lub wspieraniu ich wystąpien w rzecz obrony własnych interesów” (B e c k e t t 2010: 135).

⁶ Potwierdza to A. Pakólska, doradca osób niepełnosprawnych w projekcie „Rodzina bliżej siebie”, prowadzonym przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni (por. P a k ó l s k a 2010: 95).

⁷ W aktualnym stanie dyskursu nad tą rolą nie występują odwołania do działań rzecznicznych, nie są one wyspecyfikowane w kontekście jednego z rodzajów zmiany (*empowerment*) społeczności lokalnej (por. B a b s k a 2012). Ponadto rzecznictwo jest traktowane w modelu metodycznego działania OSL jako narzędzie wspierające organizatora społeczności w jego działaniu, a nie jako jedna z podstawowych ról organizatora społeczności lokalnych, do której przypisane są określone zadania (por. B a b s k a, R y m s z a 2014).

reprezentują rzecznicy? Zazwyczaj ukazuje się grupy zagrożone wykluczeniem społecznym/wykluczone społecznie, a taką jest złożona, niejednorodna kategoria osób niepełnosprawnych. Wiemy jednak, że wewnętrzne zróżnicowanie kategorii osób niepełnosprawnych jest wielkim wyzwaniem w kształtowaniu praktyki społecznej wobec niepełnosprawnych i niepełnosprawności (Gąciarz 2014: 36). Konieczność dekonstruowania pojęcia niepełnosprawności, co postuluje Barbara Gąciarz (2014), stanowi poważną przesłankę do rozważenia wariantowości i specyfiki rzecznictwa w pracy socjalnej z różnymi osobami o różnych typach niepełnosprawności, o czym się nie dyskutuje. Zatem rzecznictwo w pracy socjalnej powinno oznaczać reprezentowanie zadekretowanych lub wyłaniających się „podkategorii” wykluczenia – osób z niepełnosprawnością fizyczną, intelektualną, niewidomych, głuchych oraz innych grup.

Tradycyjnym zakresem zadań rzeczniczych w pracy socjalnej jest udostępnianie zasobów (Dubois, Miley 1996: 238–246) osobom wykluczonym i zagrożonym wykluczeniem społecznym. Praktyczne sprawy z tym związane sprowadzają się do: identyfikowania zasobów, wiązania ludzi z zasobami, tworzenia zasobów oraz dostosowywania ich do zmieniających się potrzeb i sytuacji, w odniesieniu do postulatu sprawnego funkcjonowania instytucji wsparcia oraz systemów wsparcia. W szczególności rzecznictwo jest działaniem, które winno być podejmowane w sytuacji ograniczonej wydolności instytucji i systemów wsparcia na poziomie lokalnym. Obok tych zadań w tradycyjnym zakresie rzecznictwa mieści się uczenie i wzmacnianie ludzi, by stawali się rzecznikami we własnych sprawach, zwłaszcza w środowisku zamieszkania i pracy.

Wśród spraw istotnych dla wspierania osób wykluczonych mieści się praca socjalna i jej rozwój. Rzecznictwo w pracy socjalnej oznacza wspieranie pracy socjalnej jako takiej oraz wspieranie pracy socjalnej z określonymi „klientami”, którymi są w praktyce osoby, rodziny, inne mniej lub bardziej sformalizowane grupy, stowarzyszenia, instytucje, społeczności (lokalne i kategoriale), a także, co należy podkreślić, wspieranie środowisk zawodowych „pomagaczy”. Do spraw ważnych dla środowisk zawodowych należą m.in. oddzielenie pracy socjalnej od świadczeń, tworzenie standardów dla pracy socjalnej, tworzenie modeli instytucji wsparcia, integrowanie lokalnych systemów wsparcia, poprawa warunków pracy w instytucjach wsparcia społecznego. Takie ukierunkowanie rzecznictwa ujawnia, iż ważnym obszarem działań rzeczniczych w pracy socjalnej jest rzecznictwo skierowane na jej rozwój i poprawę jakości pracy socjalnej połączone z rzecznictwem interesów grup zawodowych.

Odpowiadając na pytanie, kogo reprezentują rzecznicy, trzeba podkreślić, że są to kategorie wykluczone oraz własne środowiska zawodowe, ich misje i interesy. W stosunku do swoich indywidualnych i kolektywnych klientów pracownik socjalny w roli rzecznika pośredniczy w dystrybuowaniu zasobów, zabiega o udostępnianie świadczeń, których nie otrzymują potrzebujący, występując w roli ich adwokata i obrońcy, jak również wspiera osoby i grupy w samoorganizacji, uświadamiając wspólną potrzebę i interesów.

Sformułowana wyżej uwaga na temat splatania się misji pracy socjalnej z interesami instytucji, środowisk i grup staje się elementem bardziej ogólnych pytań dotyczących **celu rzecznictwa w pracy socjalnej**. Podstawowym celem pracy socjalnej jest poprawa funkcjonowania osób, rodzin, grup, społeczności, środowisk zawodowo związanych z pracą socjalną. Istotny jest charakter kontekstu, w którym cele te zostają dookreślone oraz zoperacjonalizowane przez instytucje wsparcia i zawodowych „pomagaczy”. W przypadku niepełnej sprawności jako doświadczenia osób i rodzin oraz jako problemu doświadczanego w środowiskach i w społecznościach, kontekst ten kształtowany jest przez przyjmowany model polityki wobec niepełnosprawności i model niepełnosprawności. Możemy chyba mówić o eklektycznym kontekście, gdy współistnieją – ukierunkowując praktyki społeczne – wspomniane orientacje: polityka równości lub różnorodności, a także biomedyczny i społeczny model niepełnosprawności. Obydwa są, obok innych⁸, modelami uprawomocniającymi praktyki społeczne w trudnym do zweryfikowania stopniu. Określenie rzeczywiście realizowanych celów rzecznictwa w pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi i wobec problemu niepełnej sprawności nie jest w tej sytuacji możliwe, bez przeprowadzenia badań empirycznych uwzględniających tak złożony kontekst.

Ogólne kierunki działań w pracy socjalnej z niepełnosprawnymi i niepełnosprawnością dotyczą identyfikowania zasobów, problemów oraz poszukiwania rozwiązań, a w szczególności:

- likwidacji różnorodnych barier,
- wsparcia w realizacji idei samodzielnego życia przez rozbudowę przedsiębiorczości społecznej i zatrudnienia wspieranego,
- wspierania rodziny w jej funkcjach,
- pomocy w likwidacji skutków chorób/urazów/uszkodzeń,
- udziału w publicznym prezentowaniu problemów poprzez diagnozowanie problemu niepełnej sprawności w lokalnych społecznościach oraz planowanie strategicznych rozwiązań,
- wspierania niepełnosprawnych w samoorganizacji poprzez tworzenie grup samopomocowych i udzielanie wsparcia dla osób niepełnosprawnych oraz ich rodzin.

Celem rzecznictwa w pracy socjalnej jest pomoc osobom, grupom, wspólnotom i społecznościom w byciu słyszalnymi (Beckett 2010: 140), zaś w ramach wymienionych kierunków działań tak rozumiane rzecznictwo może, ale nie musi, zaistnieć. Perspektywy rozwoju rzecznictwa w obszarze niepełnej sprawności określa w znacznym stopniu, obok polityki społecznej (i pomocy społecznej), kondycja pracy socjalnej. Brakuje opracowań, które pozwoliłyby na dokonanie wyważonej oceny owej kondycji w tym obszarze.

---

⁸ O wielości paradygmatów niepełnosprawności i ich potencjale informuje Z. Woźniak (2008: 66–110).

Kolejna kwestia odnosi się do miejsca realizowania działań rzeczniczych – chodzi tu o odpowiedź na pytanie: **gdzie rzecznictwo jest prowadzone?** Instytucjonalne zaplecze dla działań rzeczniczych jest zróżnicowane, zarówno pod względem obszaru występowania praktyk, jak i stopnia otwartości instytucji na ten rodzaj działania. Jak już było wspomniane, rzecznictwo stanowi zadanie organizacji pozarządowych i nieformalnych grup oraz ruchów społecznych. To „zaplecze” rzecznictwa wskazuje, że nie jest ono i nie może być w pełni zinstytucjonalizowane. W instytucjach samorządu lokalnego proces instytucjonalizacji rzecznictwa postępuje powoli, umożliwiając nie tyle ukształtowanie się odrębnej, „dojrzałej” postaci, roli rzecznika osób i spraw⁹, ile wyspecyfikowanie strategii działań odpowiednich do zadań przypisanych do poszczególnych ról społecznych i zawodowych prawem i/lub oczekiwaniami społecznymi¹⁰.

Ostatnia kwestia dotyczy tego, **w jaki sposób realizowane jest rzecznictwo w pracy socjalnej.** Odnosząc się do tego zagadnienia, zwracamy najpierw uwagę na zalecenia dotyczące funkcjonowania w rolach rzeczniczych, kierowane do pracowników socjalnych w związku z udostępnianiem zasobów. Nie oznacza to jednak, że są one stosowane i przestrzegane. Pracownicy socjalni w roli udostępniających zasoby w pracy socjalnej winni stosować się do następujących wskazówek:

- stale ewidencjonować i uaktualniać informacje o zasobach,
- uaktualniać swoją wiedzę o tym, gdzie są one ulokowane, kto je zapewnia, jakich zasobów brakuje bądź jest do nich utrudniony dostęp,
- znać zasady (formalne i nieformalne) tego dostępu oraz możliwości odwołań,
- osobiście (o ile to możliwe) znać najważniejszych dysponentów zasobów i podtrzymywać kontakty z nimi,
- angażować klientów podczas wiązania ich z zasobami, uaktywniać ich,
- używać procedur w sytuacjach problemowych pojawiających się w procesie wiązania klientów z niezbędnymi im zasobami,
- podejmować interwencje w imieniu klienta wówczas, gdy klientowi brakuje umiejętności, znajduje się w sytuacji kryzysowej, gdy jego starania nie są skuteczne (Grinnell, Kyte, Bostwick 1981: 175 za: Dubois, Miley 1996: 239–240).
- prowadzić praktykę uwrażliwioną na różnicę sił między klientem a pracownikiem socjalnym lub innymi pomagającymi (Beckett 2010: 145–146).

⁹ W przypadku osób niepełnosprawnych korzystających z samorządowego wsparcia pomocy społecznej rzecznictwo należy do zadań w rolach pełnomocników i rzeczników osób niepełnosprawnych oraz pracowników socjalnych, asystentów osób niepełnosprawnych i opiekunów tych osób. Może być ono prowadzone w pracy środowiskowej i w ośrodkach.

¹⁰ Badania przeprowadzone w 2010 r. wśród pracowników socjalnych pozwoliły stwierdzić, że działania odpowiadające rolom, współlistniejącym z rolami rzeczniczymi (w rozumieniu rzecznictwa osób i spraw), są prowadzone, aczkolwiek – zdaniem T. Kaźmierczaka – praca socjalna jest działaniem marginalnym w publicznej pomocy społecznej (Kaźmierczak 2011: 143–165).

Nie wiemy, w jakim stopniu wskazówki te są przestrzegane w praktyce, aczkolwiek wyniki badań (Rymśza [red.] 2012) dowodzą akceptacji pierwszych sześciu zasad, co wiąże się z poprawnością i bezpieczeństwem prowadzonych interwencji, zaś prognozowania w przypadku dwu ostatnich zaleceń, szczególnie istotnych dla praktykowania w rolach rzeczniczych, nie możemy zasadnie wnioskować.

Zasady te odnoszą się do rzecznictwa bezpośredniego. Natomiast pracownicy socjalni w roli organizatora społeczności lokalnych, w rzecznictwie pośrednim, powinni pamiętać o dobrym i odpowiedzialnym reprezentowaniu (Bąbska, Rymśza 2014: 97)¹¹. Sposób realizacji rzecznictwa w pracy socjalnej możemy starać się dookreślić, powołując się na wybrane modele reprezentacji (za: Runciman, Brito Vieira 2011), przyjmowane w dwu modelach rzecznictwa obecnych w pracy socjalnej (Beckett 2010). Wskazując, za Beckettem, na dwie jego podstawowe formy: rzecznictwo bezpośrednie/bezpośrednie reprezentowanie klientów oraz rzecznictwo pośrednie/pośrednie wspieranie rzecznictwa, podkreślamy znaczenie „luki oddzielającej reprezentanta od tych, których reprezentuje, mimo iż próbuje się ich ściśle ze sobą powiązać” (za: Runciman, Brito Vieira 2011: 12), dla trudności w prowadzeniu rzecznictwa oraz sposobów realizacji rzecznictwa w pracy socjalnej z niepełnosprawnymi i niepełnosprawnością.

Jak zauważa Beckett (2010), w rzecznictwie bezpośrednim większość autorów przyjmuje założenie o konieczności reprezentowania klienta za jego zgodą, podczas gdy w pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi mamy do czynienia również z sytuacjami trudności w uzyskaniu zgody na reprezentowanie i niemożnością wyrażenia zgody (osoby ubezwłasnowolnione, dzieci niepełnosprawne). Mamy więc do czynienia z innymi modelami relacji stanowiących bazę rzecznictwa.

W relacji z natury asymetrycznej: mocodawca (klient) – agent (pracownik socjalny lub inny przedstawiciel służb społecznych), trudności w uzyskaniu przez agenta zgody na reprezentowanie osoby lub rodziny (mocodawcy) w trybie upoważnienia mogą mieć różne przyczyny, takie jak obawy przed naruszeniem społecznych wyobrażeń i oczekiwań (stereotypów i uprzedzeń), lęk przed zdyskredytowaniem, ale też sytuacja zagrożenia dla własnych interesów lub małe zaufanie do agenta. Jednak nawet wówczas, gdy powyższe trudności zostaną z sukcesem pokonane (niechętny mocodawca wyrazi zgodę na reprezentowanie), pojawiają się inne, charakterystyczne dla tej relacji, która – pomimo wiązania mocodawcy bezpośrednio z agentem – rozgrywa się przecież w przestrzeni publicznej. Przede wszystkim występują problemy z określeniem sposobu kontroli agenta przez mocodawcę (np. niemożność wyartykułowania konkretnych instrukcji postępowania

---

¹¹ Autorzy piszą o czterech zasadach rzecznictwa w tej roli, wskazując, jak należy je stosować: 1) zachęcanie do uczestnictwa we wspólnym działaniu jak największej liczby obywateli; 2) zdobycie przez zaufanie legitymacji do działań rzeczniczych; 3) bycie odpowiedzialnym; 4) reprezentowanie podmiotu.

dla agenta, niemożność wyznaczenia ścisłych granic odpowiedzialności przez mocodawcę za to co, robi agent). Mocodawca-klient w różnym stopniu jest zdolny do kontrolowania pracownika socjalnego-agenta, co w praktyce oznacza bardzo różny obszar swobody w decyzjach podejmowanych przez agenta. Należy zaznaczyć, że dla modelu upoważnienia podstawą jest relacja pomocy, a celem dobre reprezentowanie interesów klienta. W konsekwencji mamy do czynienia z trzema rodzajami trudności, które wymagają rozwiązania: z pozyskaniem zgody na reprezentowanie, z kontrolą agenta i ze zdefiniowaniem interesu mocodawcy. W relacji mocodawca – agent wszelkie napięcia pojawiają się na tle różnicy między perspektywami reprezentanta i osoby reprezentowanej” (Runciman, Brito Vieira 2011: 95).

Natomiast w przypadku ograniczonej zdolności/braku zdolności mocodawcy do działania w swoim własnym imieniu (w tym do upoważnienia agenta) mamy do czynienia z reprezentacją w modelu powierniczym. Powiernicy są związani nie tyle instrukcjami osoby, którą reprezentują, ile oczekiwaniami osoby, która ich wyznacza. Powiernictwu towarzyszą napięcia wynikające z jego istoty: „wywodzi się ono [napięcie – przyp. D. T.] z rywalizacji roszczeń różnych reprezentantów do tego, że najlepiej rozpoznają oni interesy osoby reprezentowanej” (Runciman, Brito Vieira 2011: 95). Powiernictwo może zaistnieć tylko wówczas, gdy mają miejsce konkurencyjne roszczenia, ale strony rywalizujące nie muszą być obiektywnie obecne (mogą to być media, grupa nacisku).

O takiej sytuacji możemy mówić, w odniesieniu do dzieci – w tym niepełnosprawnych – w rodzinach zastępczych, gdzie ma miejsce faktyczne dzielenie się rodzicielską odpowiedzialnością między pracownikami socjalnymi a rodzicami „naturalnymi” i zastępczymi. Także dzieci głęboko wielorako niepełnosprawne, wychowujące się w rodzinach korzystających z pomocy społecznej, są podmiotem konkurencyjnych roszczeń w ocenie jakości opieki (Otrębski *et al.* 2011).

Powiernictwo opiera się na stosunku opiekuńczym, który może być sformalizowany (np. opiekun prawny, opiekun osoby niepełnosprawnej w Domu Pomocy Społecznej) lub w mniejszym stopniu sformalizowany, jak w przypadku opiekunów rodzinnych. Specyfika tego stosunku oraz jego cechy, w tym stopień sformalizowania, stają się źródłem kolejnych trudności (Phillips 2009: 158–174) w realizowaniu rzecznictwa przez rzeczników instytucjonalnych i rodzinnych.

Trzeci sposób ujmowania reprezentacji został oparty na utożsamianiu się z innymi w podobnej sytuacji, na co nie zawsze jest wyrażona zgoda reprezentanta, który „daje twarz” jakiejś sprawie. Utożsamienie może, ale nie musi prowadzić do stosunku pomocy lub opieki i „przypisanych” mu trudności. Źródłem utożsamiania się może być wspólna historia i/lub wspólny interes, i one właśnie umożliwiają przeradzanie się relacji dwustronnej w aktywność zbiorową. Z tej możliwości korzystają pracownicy socjalni, tworząc grupy wsparcia, grupy rozwojowo-towarzyskie, grupy edukacyjne dla osób niepełnosprawnych oraz dla rodzin w ramach profesjonalnych działań określanych jako metoda grupowa w pracy

socjalnej. Korzystają oni również z grup samopomocowych, powstających na bazie wspólnej historii/lub interesu w pracy z osobami, rodzinami oraz w pracy środowiskowej.

Wykorzystanie możliwości, jakie daje reprezentacja wynikająca z faktu utożsamiania się osób i rodzin znajdujących się w podobnej sytuacji (podobieństwo doświadczenia i/lub interesów) może prowadzić od obywatelskich do politycznych form rzecznictwa. Historia wprowadzania jednego z modeli pracy środowiskowej (organizowania społeczności lokalnej – OSL) oraz tworzenia przedsiębiorczości społecznej w Polsce dowodzi decydującego znaczenia lokalnego kontekstu dla możliwości zaistnienia i trwania inicjatyw oddolnych, wspartych profesjonalnymi inicjatywami, które w założeniu miały prowadzić do upodmiotowienia oraz wzmocnienia tych, których głos nie był słyszalny. Praktyka wzmocnienia społeczności w różnych modelach narusza istniejące *status quo* – społeczne, gospodarcze, polityczne. Zwracają uwagę na ten problem autorzy poradnika dla organizatorów społeczności lokalnej:

Bez względu na to, czy celem działalności rzeczniczej jest zmiana przepisów, czy też zmiana postaw i zachowań społecznych, jest to działanie bardzo trudne i wymaga zachowania przez organizatora, zwłaszcza zatrudnionego w instytucji publicznej, szczególnej ostrożności, ponieważ podejmując się tego rodzaju działalności, staje się on automatycznie uczestnikiem gry politycznej (Bąbska, Rymsza 2014: 96).

Poważnym problemem na drodze walki o prawa grup marginalizowanych lub poważnie upośledzonych w swoich prawach jest, spotykana w środowisku osób niepełnosprawnych, sytuacja ograniczenia reprezentacji interesów do tych, którzy posiadają odpowiednie atrybuty (są osobami niepełnosprawnymi, mają doświadczenia biograficzne). Ma ona wpływ na możliwości „przebicia się” grupy, pozbawiającej się ważnego źródła wsparcia, jakim są wpływowi inni, np. niebędący osobami niepełnosprawnymi lub rodzicami niepełnosprawnych dzieci, opiekunami osób niepełnosprawnych/starszych (Runciman, Brito Vieira 2011: 134). Prowadzona w publicznej pomocy społecznej praca socjalna raczej utrwała ten problem, koncentrując się na wykorzystaniu podobieństwa sytuacji w pracy z grupami i ich interesy. Wydaje się, że wsparcie dla procesu utożsamiania się, płynące ze strony pracowników socjalnych, powinno w większym stopniu uwzględniać perspektywy stojące przed grupami, a nie tylko grupowy interes. Ta zmiana optyki może pomóc zapobiegać izolacji grup niepełnosprawnych w lokalnych społecznościach i ograniczać postrzeganie osób niepełnosprawnych jako „obcych”, a także łżejsze praktyki dyskryminacyjne (Kowalik 1996). Nie zmieni to jednak faktu, że każda umacniająca tożsamości dyskryminowane praktyka może szybko zostać dostrzeżona jako działalność „wywrotowa” i w tym sensie „polityczna”, a nie profesjonalna aktywność. Zatem rzecznictwo polegające na wspieraniu klientów, by byli rzecznikami we własnej sprawie, z tych powodów jest marginalizowaną formą rzecznictwa w pracy socjalnej w publicznej pomocy społecznej.

4. Wnioski

Kwestia rzecznictwa dla osób niepełnosprawnych i z udziałem osób niepełnosprawnych została przeanalizowana w kontekście zmian paradygmatu definiowania niepełnosprawności i w odniesieniu do dychotomicznego podziału na politykę różnorodności oraz politykę równości. Podkreśliłyśmy, że wybór jednej z nich przesądza o sposobach wnoszenia spraw osób niepełnosprawnych na forum życia publicznego przez poszczególne podmioty. Polityka równości stanowi dominujący nurt działań publicznych (kształtuje polityki publiczne), zaś polityka różnorodności – nurt alternatywny, zaś działania tego typu charakteryzują przede wszystkim ruchy społeczne czy organizacje obywatelskie, a nie podmioty sektora publicznego. To ma swoje konsekwencje dla pracy profesjonalnych „pomagaczy” z osobami niepełnosprawnymi.

Przystępując do napisania tego tekstu, uznałyśmy, że zaakcentowanie rzecznictwa jako zadania i roli zawodowej może pomóc we wzmocnieniu tożsamości zawodowej polskich pracowników socjalnych oraz przedstawicieli innych środowisk zawodowych „pomagaczy”, którzy wspierają osoby (niepełnosprawne), (ich) rodziny oraz społeczności, w których żyją. W trakcie pracy okazało się, jak niewiele o rzecznictwie w pracy socjalnej wiadomo, w tym o rzecznictwie dla osób niepełnosprawnych i wobec niepełnosprawności. Z pewnością oba modele rzecznictwa – rzecznictwo bezpośrednie i pośrednie wspieranie rzecznictwa – powinny znaleźć zastosowanie w pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi, rodzinami z doświadczeniem niepełnosprawności oraz w pracy socjalnej ze społecznościami (terytorialnymi i kategoriałnymi), prowadzonej w ramach publicznej pomocy społecznej. Aktualnie funkcjonuje eklektyczny model rzecznictwa w pomocy społecznej i w pracy socjalnej, który powinien zostać zarówno doprecyzowany, jak i ujawniony w kontekście rzeczywistych praktyk instytucji polityki społecznej, pomocy społecznej i pracy socjalnej. Niepodejmowanie wprost pytań o rzecznictwo i role rzecznicze w badaniach empirycznych nad pracą socjalną w Polsce świadczy o zaniedbaniu tego obszaru działań w praktyce pomocowej. Rzecznik to rola marginalna, a zarazem – na co wskazują uwagi B. Bąbskiej i M. Rymczy – potencjalnie „wybuchowa” dla instytucji i systemów (lokalnego) wsparcia, z powodu „zwracania uwagi na sprawy społeczności zmarginalizowanych oraz obronę ich interesów” (Bąbska, Rymczy 2014: 96). Marginalna pozycja rzecznictwa w pracy socjalnej prowadzonej w publicznej pomocy społecznej wskazuje na mocną pozycję jej funkcji ukrytych (kontrolnych) względem funkcji jawnych (inkluzyj i demarginalizacji).

Uważamy, że ustalenia dotyczące charakteru i cech relacji między rzecznictwem a reprezentacją, powiązane z cechami stosunku społecznego, charakterystycznego dla typów reprezentacji, pozwolą na pogłębiony wgląd w kontekst rzecznictwa w pomocy społecznej w pracy socjalnej, w celu doprecyzowania jego koncepcji (uporządkowania modeli rzecznictwa) oraz umocnienia praktyki

działań rzeczniczych w pracy socjalnej. Praktyka ta pomija politykę różnorodności, nie traktuje jej jako wartościowy układ odniesienia w pracy socjalnej z osobami niepełnosprawnymi i ich rodzinami.

Pytania o rzecznictwo stają się szczególnie ważne w obliczu nowych zmian prawnych, wprowadzonych pod koniec 2016 r. w Polsce. W listopadzie uchwalona została ustawa o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem” (Dz. U. 2016, poz. 1860), która przewiduje objęcie kompleksowym wsparciem (w tym pomocą materialną) kobiety, które urodzą ciężko chore lub niepełnosprawne dziecko, a także rodziny, w których już wychowuje się dziecko legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności, dzieci i młodzież z potrzebą wczesnego wspomaganie rozwoju, z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego lub potrzebie zajęć rewalidacyjno-wychowawczych. Koordynacją pomocy dla tego typu kobiet i rodzin obarczony został asystent rodziny. Osiągnięcie przez asystentów skuteczności oraz trafności działań – w ramach wskazanej w ustawie koordynacji „kompleksowości wsparcia” – wymaga podjęcia ról rzeczniczych i prowadzenia rzecznictwa pośredniego, bezpośredniego, indywidualnego czy grupowego w imieniu osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Wyrażamy nadzieje (ale też mamy obawy), że odgórny proces stanowionego prawa zmobilizuje polskie profesje pomocowe w sektorze publicznym do refleksji nad rzecznictwem w ogóle oraz w odniesieniu do wskazanych przez nas dylematów w ramach odmiennych nurtów polityk wobec osób z niepełnosprawnościami i wobec niepełnosprawności.

Bibliografia

- Aspis S. (2008), *Self-advocacy for people with learning difficulties*, [w:] B. Bytheway, V. Bacigalupo, J. Bornat, J. Johnson, S. Spurr (eds.), *Understanding Care, Welfare and Community. A Reader*, Routledge, London–New York, s. 255–262.
- Bąbska B. (2012), *Organizowanie społeczności lokalnych wehikulem zmiany w społecznościach lokalnych*, [w:] M. Mendel, B. Skrzypczak (red.), *Organizowanie społeczności lokalnych. Wspólnoty. Zmiany*, Prace Laboratorium Innowacji Społecznej 5, Instytut Spraw Publicznych, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa, s. 153–181.
- Bąbska B., Rymsza M. (2014), *Organizowanie społeczności lokalnych – metodyka pracy środowiskowej*, Instytut Spraw Publicznych, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa.
- Beckett Ch. (2010), *Podstawy teorii dla praktyków pracy socjalnej*, przekł. M. Jasiński, B. Maliszewska, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa.
- Dubois B., Miley K. K. (1996), *Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił*, tłum. K. Czekaj, t. 1, BPS, Interart, Warszawa.
- Gąciarz B. (2014), *Integracja osób niepełnosprawnych jako wyzwanie dla nauki i praktyki społecznej. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne”, nr 2 (213), s. 7–14.
- Gąciarz B., Piróg T. (2014), *Od państwa opiekuńczego do opiekuńczego społeczeństwa. Dylematy wokół partycypacji obywateli na przykładzie polityki społecznej wobec niepełnosprawności*, „Studia Socjologiczne”, nr 2 (213), s. 85–106.
- Grey M., Webb S. A. (2012), *Praca socjalna. Teorie i metody*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Grinnell R. M., Kyte N. S., Bostwick G. J. (1981), *Environmentall modification*, [w:] A. N. Maluccio (ed.), *Promoting Competence in Clients: A New/Old Approach to Social Work Practice*, The Free Press, New York, s. 152–184.
- Kaszyński H. (2013), *Praca socjalna z osobami chorującymi psychicznie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kawczyńska-Butrym Z. (1996), *Niepełnosprawność – specyfika pomocy społecznej*, BPS, Wydawnictwo Interart, Warszawa.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2008), *Wyzwania rodziny: zdrowie, choroba, niepełnosprawność, starość*, Wydawnictwo Makmed, Lublin.
- Kaźmierczak T. (2011), *Pracownicy socjalni wobec nowych ról zawodowych*, [w:] M. Rymśa (red.), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 143–165.
- Kowalik S. (1996), *Psychospołeczne podstawy rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, BPS, Wydawnictwo Interart, Warszawa.
- Kumaniecka-Wiśniewska A. (2016), *Polityka równych szans wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie a przemoc symboliczna*, referat wygłoszony podczas 16. Zjazdu Socjologicznego w Gdańsku [wystąpienie niepublikowane].
- Lane H. (1996), *Maska dobroczynności. Deprecjacja społeczności głuchych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Lister R. (2007), *Bieda*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Loseke D. R. (2003), *Thinking about Social Problems. An Introduction to Constructionist Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick NJ, za: L. Miś (2007), *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Łuczynska M. (2013), *Pracownicy socjalni w procesie profesjonalizacji*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Miś L. (2008), *Konstruktywizm/konstrukcjonizm w socjologii, pracy socjalnej i psychoterapii*, „Zeszyty Pracy Socjalnej”, nr 14 (zeszyt pod red. L. Misia, *Praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach. Na dwudziestolecie studiów o specjalności praca socjalna w Uniwersytecie Jagiellońskim*), s. 27–47.
- Otrębski W., Konefał K., Mariańczyk K., Kulik M. M., (2011), *Wspieranie rodziny z niepełnosprawnym dzieckiem wyzwaniem dla pracy socjalnej. Badania rodzin z niepełnosprawnymi dziećmi w województwie lubelskim*, Wyd. Europerspektywa Beata Romejko, Lublin.
- Pakólska A. (2010), *Dobre praktyki z realizacji usługi asystenta osoby niepełnosprawnej na przykładzie działań podejmowanych w Gdyni*, [w:] A. Żukiewicz (red.), *Asystent osoby niepełnosprawnej. Nowy zawód i nowa usługa systemu pomocy społecznej*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Phillips J. (2009), *Troska*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Rajner A. (2004), *Wprowadzenie w tematykę rzecznictwa osób z autyzmem w Polsce*, [w:] A. Rajner, J. Wygnańska, *Rzecznictwo. Jak skutecznie zabiegać o realizację praw osób z autyzmem i innymi całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*, Fundacja SYNAPIS, Warszawa.
- Runciman D., Brito Vieira M. (2011), *Reprezentacja*, przeł. K. Sosnowska. Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Rymśa M. (red.) (2011), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

- Rym s z a M. (red.) (2012), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Sabotier P. A., Weible Ch. M. (2007), *The advocacy coalition framework innovations and clarifications*, [w:] P. A. Sabotier (ed.), *Theories of the Policy Process*, Westview Press, New York.
- Szarfenberg R. (2009), *Mapa pojęciowa polityki społecznej*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/tps/zaoczne/zaoczne02_w2.pdf [dostęp: 31.12.2016].
- Woźniak Z. (2008), *Niepelnosprawność i niepelnospawni w polityce społecznej. Społeczny kontekst medycznego problemu*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2008.
- Wygnañska J. (2006), *Rzecznictwo organizacji pozarządowych*, „Trzeci Sektor. Rzecznictwo i lobbying organizacji pozarządowych”, nr 6, s. 19–25.
- Zakrzewska-Manterys E. (2015), *Polityka zatrudnienia osób niepelnospawnych intelektualnie*, [w:] E. Giermanowska, M. Raclaw, M. Rym s z a (red.), *Kwestia społeczna u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla Profesor Józefiny Hrynkiewicz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 153–170.
- Zakrzewska-Manterys E. (2016), *Ogólnopolskie forum warsztatów terapii zajęciowej – anatomia rodzącego się ruchu społecznego*, referat wygłoszony podczas 16. Zjazdu Socjologicznego w Gdańsku [wystąpienie niepublikowane].

Akty prawne

- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa, Dz. U. 2005, nr 169, poz. 1414.
- Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”, Dz. U. 2016, poz. 1860.

Mariola Raclaw, Dobroniega Trawkowska

QUESTIONS ABOUT ADVOCACY FOR PEOPLE WITH DISABILITIES AND DISABILITY – CONCEPTS AND ACTIONS IN AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

Abstract. The article deals with the issues of advocacy and its interpretation in the social sciences (sociology, social policy, social work). Tensions in the area of advocacy for persons with disabilities and disability associated with the change of paradigm defining disability (towards the social model), and in the face of possible subpolitics (politics of equality, diversity policy) were identified. These processes have consequences for the individual professional groups, including social workers and social work. The professional activities of social workers (in social work) include professional advocacy for weaker groups (in this case – disabled people). In the end we put the questions on the model of advocacy of disabled people and the problem of disability, recommended in the activities helping professions to a changing paradigm for defining disability.

Keywords: advocacy, representation, people with disabilities, social policy, social work.